

Astuvansalmen vedenalaiset tutkimukset

Juhani Grönhagen 18.4. 2008

Suomessa on vuoteen 2008 mennessä löydetty noin 125 kalliomaalausta tai mahdollisesti tuhoutuneeksi maalaukseksi oletettua väriläiskää, joissa on yli 700 kuvaa.

Kalliomaalaukset sijaitsevat tavallisesti vesistöjen äärellä ja veteen päättyvillä kalliojyrkänteillä. Suurempia yli viidentoista kuvan maalauksia Suomessa ovat mm. Ristiinan Yöveden Astuvansalmi, Laukaan Saraaveden Saraakallio, Lemminkijärven Ruominkapia, Ristiinan Uittamonsalmi, Suomussalmen Hossan Värikallio, Valkealan ja Puumalan Lieviskä.

Suomen kalliomaalaukset ajoittuvat pääasiassa kivikaudelle. Maalausten tutkimusten yhteydessä on pyritty koekaivauksista löytyneen materiaalin avulla saamaan vahvistusta vedenkorkeuksiin perustuneisiin ikämäärytyksiin.

Astuvansalmen maalausten edustalla olevalta terassilta arkeologi Pekka Sarvas kaivoi esiin kaksi nuolenkärkeä, jotka sopivat maalaus kentän sijaintikorkeuden perusteella tehtyyn geologiseen ajoitushaarukkaan kivi- ja pronssikausille. Maalaukset sijaitsevat 7,7-11,8 metriä Yöveden nykyistä pintaa ylempänä ihmishahmoisen kallion oikeassa ”poskessa”.

Korkeimmillaan Saimaan vedet olivat ennen vuotta 3700 eKr. (Saarnisto) tai 4000 eKr. (Jussila), jolloin Vuoksen puhjettua veden pinta laski nopeasti 2-2,5 metriä ja sitten vielä kahdeksan metriä.

Kalliomaalausten käyttötarkoituksesta on mahdollista löytää vastauksia arkeologisten kaivausten avulla. Luonnollinen kysymys on voidaanko maalausten lähiympäristöä tutkia myös veden alta. Kiinnostavaa on se, että eloperäiset materiaalit säilyvät vedessä tai hapettomissa pohjakerroksissa huomattavasti paremmin kuin kuivan maan kerroksissa. Olisiko maalausten käyttöaikana jotain esineistöä voinut joutua veteen vahingossa tai tahallaan heitettynä?

Ensimmäinen ”vedenalainen” yritys löytää tähän vastaus tehtiin Iitin Kotojärven maalausten edustalla, jossa metrin syvyiseen rantaveteen tehdyistä koekuopista kaivettiin muutama hirvenluun palanen (Ojonen 1973). Ensimmäisen varsinaisen tarkastussukelluksen

kalliomaalauskohteessa teki Ingnatius vuonna 1973 Astuvansalmen edustalla (Sarvas, oral comm.). Seuraava yritys tehtiin Suomussalmen Hossan Somerojärven Väräkallion juurella, jossa J.P. Taavitsaisen valvonnassa ja A. Kehusmaan johdolla oululaiset urheilusukeltajat tarkistivat pohjaa. Irtainta pohja-ainesta seulottiin käsin 5-6 metrin leveydeltä maalausten edustan vedenalaisilta kalliohyillyiltä. Esihistoriallisia löytöjä ei tehty (Kehusmaa 1984).

Astuvansalmen kalliomaalausten edustan pohjaa käytiin museoviraston merihistorian toimiston puolesta tarkastamassa uudelleen vuonna 1985. Silloin todettiin näköhavaintoihin perustuen, että ainoa tapa saada paikalla tuloksia on tehdä vedenalainen kaivaus pumppaamalla maalausten edustan pohjaterasseja.

Astuvansalmen vedenalaiset tutkimukset vuosina 1988-1993

Vuonna 1988 Savonlinnan maakuntamuseo aloitti järjestelmälliset vedenalaistutkimukset Astuvansalmella kaivamalla urheilusukeltajien avustamana viikon ajan maalausten edustan pohjaa. Tutkittavaksi alueeksi määriteltiin noin 15 metriä leveä kaistale järven pohjaa suoraan maalausten alapuolella. Jopa parimetrisen mutakerroksen ja louhikkoisen pohjan takia aluetta saatiin 75 mm mammuttipumpulla kaivettua vain noin 11 neliometriä 4,5-6 metrin syvyydessä. Leirin aikana ei tehty löytöjä (Grönhagen 1988).

Kesällä 1990 Savonlinnan maakuntamuseo jatkoi Astuvansalmen kaivauksia. Työ tapahtui kohteen päälle ankkuroidulta laivalta ja kalustona käytettiin jälleen mammuttipumppua. Pohja-aines syötettiin pumpulla laivan par-taaseen kiinnitetyn seulan läpi. Siiviläkorina käytettiin umpinaista alumiinilaatikkaa, jossa oli irrotettava seula. Koriin kertyvä muta johdettiin poistoputkea myöten kauemmaksi järvenselälle. Näin saatiin vedenalainen näkyväisyys säilymään kohteessa lähes koko kaivauksen ajan tyydyttävänä. Kaivaus tapahtui kerroksittain syöttämällä maa-ainesta kaivuupelkalla pohjalta pintaan ulottuneeseen mammuttipumppuun. Toimenpide oli tehtävä äärimmäisen varovaisesti helposti pölyävän kevyen detrituslietteen takia. Työn edistyessä vaarana olivat suuret helposti alaspäin romahtavat irtoloh-kareet ja haot.

Mammuttipumpun toimintateho laskee jyrkästi alle 5 metrin syvyydessä.

Tämän takia kaivausalue rajattiin jatkumaan aikaisemmalta kaivausalueelta syvemmälle 5-9 metrin syvyyteen, jossa mammutin teho oli riittävä.

Pohjakerroksissa on runsaasti eloperäistä ainesta kuten käpyjä, lastuja, puunpalasia ja maalauksia ihailemaan tulleiden vierailijoiden heittämää rojua. Ennen kovempaa savikerrosta on sora- ja hiesukerros ja sen päällä pehmeää pölisevää mutaa. Savikerrosta pidettiin kaivauskerroksen pohjana, mutta joissakin jyrkemmissä pohjan kohdissa savikerros vaikutti ylempää liukuneelta.

Kaivausten viimeisenä päivänä lähes 9 metrin syvyydessä löytyi lähes virheettömänä vedessä säilynyt pisanamuotoinen meripihkainen esine, johon on kuvattuna ihmisen kasvot (KM 25771). ”Astuvan ukoksi” ristityssä hahmossa erottuu selvästi kulmakaaret, nenä, suu ja leuka. Kaulaosassa on lieriömäinen pieni reikä, johon on voitu pujottaa nahka- tai suonihihna. Pienoisveistoksen mitat ovat 25x14x9 mm. Valmistusaineena käytetty korkealuokkainen meripihka on läpikuultavaa ja väriltään vaalean hunajanruskeaa.

Kivikauden kullaksikin kutsuttua meripihkaa tuotiin Suomeen valmiina koruina kampakeraamisena aikana pääasiassa Itä-Preussista ja Baltian maista (Äyräpää 1945, 1960). Liettuasta on kaivettu Sarnatesta meripihkakoruja valmistanut ”työpaja” (Vankina, 1970). Suomesta tunnettiin ennen Astuvansalmen tutkimuksia kaksi ihmishahmoista meripihkakorua, Karjalasta Koukunniemen Metsäpirtin ja Varsinais-Suomesta Liedon Kukkarkosken riipukset. Kumpaankin on kuvattu leveälle sivulle hyvin yksinkertaiset kasvonpiirteet. Itämeren piiristä tunnetaan ihmishahmoisia meripihkakoruja toistakymmentä. Yhdessäkään ei ole käytetty meripihkapalan litteää sivua profiilin kuvaamiseen Astuvan ukon tapaan eivätkä ne ole toteutuksenakaan yhtä kehittyneitä.

Kesällä 1991 tehtiin kaksi sukellustutkimusta. Ensimmäisen kaivausjakson aikana löydettiin neljä esinettä. Aivan rantaveden tuntumasta tuli esiin tunnistamaton hiekkakivi, joka muistuttaa sivuilta hiukan litteää päätä, jolla on jonkinlainen ”kaulus” (KM 26331:3). Kansanperinne tuntee ”kipukivet”, joita saatettiin uhrata hengille kivun lievittämiseksi. Saamelaisperinteestä tunnetaan myös mukana kannettavia ”taskuseitoja”.

Mielenkiintoisimmat esineet löytyivät kuitenkin syvältä mudasta laajennettaessa Astuvan ukon löytöpaikan kaivausaluetta. Paikalta kaivettiin ensin pieni pahoin vaurioitunut luunpalanen, joka Tukholmassa tehdyissä tutkimuksissa todettiin suuren nisäkkään luuksi (KM 26331:4). Paikalta löydettiin 12 metrin syvyydestä vielä kaksi meripihkaesineitä, isompi hyvin ilmeikäs 32x12x13,7 mm ihmiskasvoja esittävä riipus sekä osa ainakin kolmeen osaan lohjenneesta meripihkaesineestä. ”Astuvan akaksi” ristitty meripihkariipus on muodoltaan kiilamainen ja halkaisijaltaan kolmiomainen. Sen kummatkin sivut on hiottu tasaiseksi. Yhteen sivuun on muotoiltu ilmeikkäät ihmiskasvot, joissa erottuvat kulmakaaret, silmäkuopat, nenä, huulet, suu, leuka ja vasemmalla puolella C-muotoinen uurros, joka voisi sopia korvaksi. Leukakuopan alapuolella on kaulan läpi niskaan ulottuva reikä, joka on kasvopuolelta kulunut väljäksi. Reiän alapuolella näyttäisi olevan jälkiä aikaisemmasta reiästä. Riipuksen on selvästi porattu uusi reikä edellisen kuluttua käyttökelvottomaksi. Esine on ollut käytössä muita riipuksia kauemmin.

Kaivauspaikkaa tultiin vielä samana kesänä puhdistamaan ja jälleen löytyi esineitä. Mammutipumpum sihdistä saatiin talteen aikaisemmin löytyneeseen meripihkapalaseen sopiva kapea osa. Palasista muodostui selvä ihmiskasvoinen pienoiskeuhko, joka ristittiin aikaisemman tavan mukaan nimellä ”Astuvan poika” (KM 26331:2). Esineen korkeus on vain 16,2 ja leveys 5,5 mm. Alunperin neliömäinen pisaramainen hiukan vinoneliön muotoinen litteä meripihkapala on huolella hiottu. Neliön kulmaukseen on kahdelle sivulle ja reunaan työstetty silmäkuopat, nenä ja suu. Puuttuvassa niska- ja kaulaosassa on todennäköisesti ollut porattu poikittainen ripustus- tai kiinnityslenkki. Vasemmalla puolella on luonnollinen syvä halkeama, jossa mikroskooppitutkimuksessa havaittiin punaväriä ja mahdollisesti fragmentteja vaaleasta kellertävänsävyisestä aineesta esim. rasvasta tms. Nykyaikaisilla analyysimenetelmillä olisi mahdollista selvittää onko kysymyksessä vaikkapa jäänteitä maalauksissa käytetystä väriaineesta.

Paikalta löytyi myös pala peuran sarvea, jonka toinen pää oli selvästi työstetty. Radiohiilianalyysissä vuoden 2007 lopulla selvisi, ettei sarvi ehkä liitykään kivikauden ihmisen toimiin, vaan olisi jonkun innokkaan luonnonharrastajan 1970-luvulla paikalle heittänyt tai uhraama (A. Lahelma 2007).

Kesällä 1992 jatkettiin vedenalaisia kaivauksia: yli 11 metrin syvyydestä löytyi jälleen meripihkaesine (KM 27416). ”Astuvan karhuksi” ristitty korkealuokkaisesta läpikuultavasta meripihkasta valmistettu hyväkuntoinen hiottu esine muistuttaa karhunpäättä, jonka pituus on 34mm, korkeus 18mm ja leveys 11mm. Tässäkin esineessä on ollut läpiporattu reikä. Kolmen ihmiskasvoiseen harvinaiseen löytöaineistoon Astuvan karhu tuo oman arvokkaan lisänsä. Pohjois-Euroopasta tunnetaan kivikaudelta vain muutama karhunpääksi oletettu meripihkaesine. Balttialaisessa kivikautisessa löytöaineistossa karhuaihetta on pidetty uskonnollismyyttisenä ehkä vielä selvemmin kuin ihmisaihetta.

Kesällä 1993 jatkettiin kaivauksia laajentamalla aikaisempaa aluetta länsipäästä järvelle päin. Tutkittu jäi muutama neliöön yli kaksimetrisen mutakerroksen takia. Uusia esineitä ei löydetty.

Mitä Astuvansalmella on meille kerrottavaa?

Astuvansalmen kalliokuvien aiheina on hirvenkuvia, veneitä, ihmisiä ja antropomorfisia olentoja, sarvipäisiä ihmisolentoja, kämmenkuvia, eläimiä ja geometrisiä kuvioita. Hirvi- ja ihmishahmoja on erityisen runsaasti. Maailmankuvassa näyttäisi olevan kysymys ihmisen ja pyyntieläimen suhteesta. Erikoisilla merkeillä, sarvilla ja naamioilla varustetut ihmishahmot kertovat hirvi-ihminen – suhteesta. Luonnon hyväksikäyttöä ohjasivat erilaiset yliluonnolliset olennot kuten henkiolennot, pyyntieläinten lajinhaltijat jne. Eläinten ja ihmisten lisäksi elottomilla luonnon esineillä katsottiin olevan jonkinlainen sielu; kyky tuntea ja tahtoa.

Mitä sitten Astuvansalmi kertoo meille? Paikalla 1993 vierailleiden hantien mielestä kallion juurelta löydettyt nuolenkärjet kertovat jonkinlaisesta rituaaliammunnasta pyhällä paikalla. Itse pyhät kuvat ovat ihmishahmoisen kalliojumalan symboleita, pohjasta löytyneet meripihkaesineet uhreja ja amuletteja. Mutta onko kysymyksiin varmoja vastauksia? Onko ihmishahmoiset meripihkaesineet valmistettu paikan päällä? Työstötapa on kaikissa samankaltainen, myös meripihka kaikissa neljässä esineessä on laadultaan samanlaista. Hahmojen profiileissa on yhtäläisyyksiä Astuvan kallioon-olisiko mahdollista että hahmot kuvaavatkin ihmishahmoista kalliota? Ovatko ne amulettikoruja, jotka ovat riippuneet suoni- tai

nahkahihnasa kantajansa kaulassa, josta ne on ollut helppo nostaa silmien tasalle nähtäväksi, rituaalivaatteen koristeita, jumal- tai haltijaolentojen patsaiden osia tms?

Astuvansalmen kallion edustaa on kaivettu viitenä kesänä yhteensä noin 120 neliön alueelta 12 metrin syvyyteen saakka. Tutkimuksellisesti mielenkiintoinen pohja-alue on lähes kaksinkertainen kaivettuun verrattuna. Pohjatutkimusten lisäksi alueella olisi aiheellista järjestää perusteellisia inventointeja Astuvan lähiympäristössä ja vastapäätä olevassa Himalansaassa. Astuvansalmen kalliomaalauskohte on ehkä ollut merkittävä palvontapaikka, joka on kerännyt väkeä rituaalimenoihin. Ovatko kaikki yhteisön jäsenet päässeet paikalle, onko osa väestä seurannut menoja kauempaa, onko rituaalijuhliin valmistauduttu jossain kauempana ja missä on majoituttu?

Kalliotaiteen perusteella voi olettaa, että tietyt myyttiset aiheet aiheet ovat eläneet kymmenien, ehkä satojen sukupolvien ajan siirtyen kalliotaiteesta lopulta epiikkaan. Kalevalassakin hiihdetään hiidenhirveä ja Väinämöisen venettä kutsutaan ”Siniseksi hirveksi”.